Giedrius Subačius, *Kalikstas Kasakauskis: lietuvių bendrinės kalbos konjunktūra*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001 (Bibliotheca Archivi Lithuanici 1), 128 p.

XIX a. Lietuvos kultūra tikrai negali skųstis tyrėjų dėmesio stoka. Netrūko jo anksčiau, netrūksta ir šiandien. Tiriamų idėjų katile vienaip ar kitaip iškyla kalbos problemos, užmaišytos paties XIX amžiaus: kokie yra tautos ir kalbos santykiai, ką jie byloja apie tautos kilmę ir „originalumą"[1]. Kartu buvo sprendžiami ir vertinamojo pobūdžio dalykai: kas kalboje vertinga (turtingas savas leksikonas), kas peiktina (svetimybės, makaronizmai). Dedant beveik lygybės ženklą tarp sąvokų *tauta* ir *kalba*, neišvengiamai susidurta su bendrinės kalbos (bk.) problemomis – kaip tauta turėtų (susi)kalbėti. Vienos tautos XIX a. tik „papildomai" susirūpina savo bendrinėmis kalbomis, kitos tuo laiku mėgina išsirinkti tarmes ir ima jas norminti. Antrajai grupei priskirtini ir Didžiojoje Lietuvoje tuo metu vykę procesai[2]. Todėl čia aptariama knyga pirmiausia ir suvoktina lietuvių bk. tapsmo kontekste. Skaitytojas lengviausiai pataikytų į jos vėžes, jei būtų susipažinęs su ankstesniais Giedriaus Subačiaus darbais[3], ypač su *Žemaičių bendrinės kalbos idėjomis*.

Naujoji studija skirta Kalikstui Kasakauskiui (~1792–1866)[4], didesnio tyrėjų dėmesio iki šiol nesulaukusiai, bet įdomiai ir spalvingai XIX a. Lietuvos figūrai. Viena vertus, jis atsimenamas kaip „žmogus didelis, stambių kaulų žemaitis, išdidus, begaliniai piktas, didis mėgėjas bylinėtis", parapijiečiams kėlęs baimę ir sykį net primušęs savo šeimininkę už prastą vikaro maitinimą (p. 12). Kita vertus, Vaižgantui pasirodęs ir kaip romantikas[5], savo gramatikoje[6] akcen-

[1] Plg. Ksavero Bogušo „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią..." ([Ksawery Bohusz,] O POCZĄTKACH NARODU i JĘZYKA LITEWSKIEGO ROZPRAWA PRZEZ XAWIERA BOHUSZA [...] 1808 Roku WYDRUKOWANA w WARSZAWIE. W DRUKARNI GAZETY WARSZAWSKIEY.)

[2] Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 19.

[3] „Simono Daukanto požiūris į bendrinę kalbą", *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5), 63–68; „Juozas Čiulda ir jo gramatika", Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 6), 7–56; „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba", *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8), 10–113.

[4] Lenkiška forma – *Kalixt Kossakowski*. Pats savo pavardę lietuviškuose raštuose rašydavo *Kassakauskis*. Literatūroje ir šaltiniuose dar pasitaiko forma *Kasakauskas*.

[5] *Vaižganto raštai* 11 (Mūsų literatūros istorijai: Ketvirtas būrys veikėjų: Tremtiniai, romantikai), Kaunas: 1929, 276, 278.

[6] GRAMMATYKA JĘZYKA ŻMUDZKIEGO UŁOŻONA PRZEZ X. KALIXTA KOSSAKOWSKIEGO PLEBANA KOŁTYNIANSKIEGO DOKTORA TEOLOGII. KAŁBRIEDA LEŻUWIO ŽIAMAYTISZKO. WILNO NAKŁADEM i DRUKIEM MANESA i

tavęs, kad lietuviškai kalbėję didieji kunigaikščiai[7], o Didkiemyje palikęs „kokios tai dvasios pagauto" žmogaus įspūdį ir „vis sakydavęs, kad žemaičiai ir lietuviai atgaus savo karalystę[8] [...], kad Lietuva kelsis iš miego"[9].

Subačiaus tyrime aptariami šeši spausdinti Kasakauskio darbai: „Kalbrėda liežuvio žemaitiško" (1832; *KaKLŽ*), „Girtybė ir blaivystė" (1859; *KaGB*), „Pasaka apei pašnekesį tarp velnio ir šimkorių" (1861; *KaPP*), „Išguldymas apei sakramentą pakūtos" (1862; *KaIS*), „Išguldymas pavynasčių krikščionų-katalikų" (1864; *KaIPK*) ir graždanka išleisti „Išguldymai Šventų Evangelijų" (1869; *KaИШЕ*)[10]. Be to, analizuojamos ir pirmąsyk publikuojamos rankraštinės Kasakauskio pastabos apie Motiejaus Valančiaus *Žemaičių vyskupystę*[11]. Spausdintieji raštai skirstomi į ankstyvąjį ir vėlyvąjį periodus: pirmajam priklauso „Kalbrėda", o antrajam – visi likusieji. Studijos siužetas – apžvelgti Kasakauskio bk. koncepcijos raidą, intriga – derinimosi prie Žemaičių vyskupų (t. y. konjunktūros) galimybė.

Analizuojant tekstus taikomi *Žemaičių bendrinės kalbos idėjose* išbandyti tyrimo būdai ir aspektai. Pirmiausia tiriamos žemaitybės pagal jų pastebimumą patiems žemaičiams[12]. Šio metodo esmę lengviausia atskleisti pavyzdžiais. Antai kai kurių įvardžių daugiskaitos galininko galūnę *-us* (*anus, kurius, tus*) žemaičių autoriams sunku atpažinti kaip specifinę jų tarmės ypatybę (plg. aukštaičių *anuos, kuriuos, tuos*). Kita vertus, garsai [ǫu], [ęi], [ū], [ī] vietoj aukštaičių [uo], [ie] (*dǫuna, pęins, dūna, pīns*) lengvai identifikuojami kaip žemaitiški. Reikia atkreipti dėmesį, kad šis Subačiaus metodas išsiskiria tiriamų autorių sąmoningumo paieškomis: stengiamasi ne matematiškai pasverti vienokių ir kitokių tarmybių santykį, o labiau nustatyti teksto kūrėjo ketinimus (intencijas) įgyvendinti tam tikrą bk. modelį[13]. Kitaip tariant, tiriant darbo rezultatą (tekstą), bandoma rekonstruoti jo projektą. Kodėl tai svarbu? Mat projektai ne visada įgyvendinami tiksliai ar iki galo (ir seniau, ir šiandien): išoriškai koks nors XIX a. tekstas gali atrodyti aukštaitišku ir žemaitiškų lyčių mišinys, nors už jo iš tiesų slypi noras laikytis tam tikros sistemos.

Taikant „žemaitybių pastebimumo žemaičiams" metodą, trijuose skyriuose (1–3) aptarti visi spausdinti Kasakauskio darbai. Išvados pateikiamos „kalbinių intencijų" (t. y. rekonstruotų bk. projektų) skyreliuose (p. 20–21, 33–34, 40). Akivaizdu, kad „Kalbrėdoje" stengtasi vengti žemaitybių (prasprūdo tik dalis sunkiau pastebimų ypatumų – žr.

ZYMELA. 1832. Toliau šis veikalas bus vadinamas „Kalbrėda" arba nurodoma santrumpa *KaKLŽ*.

[7] *„rządowi duchownemu WASZEY XIĄŻĘCEY MOŚCI [kreipiamasi į Simoną Giedraitį], ma bydź poruczony ten lud, który aż dotąd używa mowy* Olgierdów, Jagiełłów, Kieystutów i Witołdów" *KaKLŽ* [V] (dedikacija); „śmiało atoli powiedzieć można, iż ięzyk, którym niegdyś mówili Odoakr, Kieystut, Mendog, Witołd, Władisław, i cała Jagiellonów familia; był ięzykiem całego narodu Litewskiego" *KaKLŽ* VII–VIII (pratarmė). Čia Kasakauskis greičiausiai remiasi Bogušu, plg.: „ięzyk, którym mówił Odoakr, Kieystut, Mendog, Witołd, Władysław, i cała słodkiey pamięci familia Jagiellonów, codzień drobnieie, i gaśnie" (Bohusz, 1808, 2).

[8] Vadinasi, Kasakauskis buvęs neunijinių pažiūrų (jei atsiminimai tikslūs).

[9] S. Ercius, *Laiškas Vaižgantui iš Didkiemio*, 1925 12 29, VUB RS, sign.: f. 1 – F 54, p. 44; plg. *Vaižganto raštai* 11, 278.

[10] Originalios šių spaudinių antraštės pateikiamos studijos literatūros sąraše (p. 64–66) ir išnašose (1, 14–17, 19). Gramatikos antraštėje praleistas tekstas: „ULOŻONA PRZEZ X. KALIXTA KOSSAKOWSKIEGO PLEBANA KOŁTYNIANSKIEGO DOKTORA TEOLOGII" (p. 11 (išn. 1), p. 65). Angliškoje santraukoje netiksliai nurodyti *KaИШЕ* išleidimo metai: 1868 vietoj 1869 (p. 67).

[11] „Z dziełka pod tytułem = Żemajtiu Wiskupiįte", VUB RS, sign.: f. 1 – C 26; toliau – *KaŽW*. Valančiaus *Žemaičių vyskupystė* studijoje ir čia trumpinama *VaŽW* (pirmasis skaičius rodo dalį, antrasis – puslapį).

[12] Žr. Subačius, 1998, 32–39.

[13] *Ten pat*, 23–26.

2 lent., p. 21), o vėlesniuose raštuose to projekto atsisakyta (žr. 3 lent., p. 33; 4 lent., p. 40). Šioms studijos išvadoms išties reikia pritarti, bet norisi pasiūlyti autoriaus metodą papildyti dažnumo kriterijumi. Tada būtų aiškiau, kokio dažnio ypatybės lentelėse gauna „+", kokio – „(+)", o kokio – išvis nieko nepelno.

Ketvirtajame knygos skyriuje aptariama Kasakauskio rašybos raida. Čia padaryta svarbių atradimų. Atsižvelgus į vietininkų rašybos raidą ir nustačius rašmens <é> įsivedimo laiką, pavyko patikslinti rankraščio *KaŽW* datavimą (žr. toliau). *KaИШЕ* rašybos analizė patvirtino ir papildė Vaclovo Biržiškos ir Vytauto Merkio teiginius (žr. p. 35), kad ši knyga neabejotinai transliteruota iš Kasakauskio ortografija (lotynišku raidynu) parašyto teksto (p. 45). Patyrinėjus kitas, ne Kasakauskio verstas, *KaИШЕ* dalis[14], minėtos išvados turbūt dar labiau sustiprėtų. Be to, yra žinoma, kad, leidžiant pirmąją ir antrąją dalis, palikta daug korektūros klaidų, kai kas praleista[15], todėl būtų įdomu patyrinėti, ar esama kokių žinių apie riktus Kasakauskio verstame tome[16]. Svarbus ir mažyčių rašybos dalelių – diakritikų – klausimas. Pasirodo, šios smulkmenos taip pat gali byloti apie kultūrinius ryšius bei idėjų raidą. Subačius atkreipė dėmesį, kad Kasakauskis greičiausiai neperėmė Simono Stanevičiaus tradicijos „stogeliu" <^> žymėti tvirtapradę, o graviu <`> – tvirtagalę priegaidę (p. 41). Tuos ženklus „Kalbrėdoje" jis esą vartojęs balsių ilgumui ir trumpumui parodyti, o vėlesniuose raštuose visai atsisakęs. Papildytina, kad šiais diakritikais Kasakauskis vis dėlto galėjo žymėti kirtį, ypač „stogeliu" <^>[17], tad tam tikrą tradicijos tąsą galima įžvelgti.

Penktoji Subačiaus studijos dalis skirta aptarti Kasakauskio pastaboms apie Valančiaus *Žemaičių vyskupystę* (jos publikuojamos priede, apie tai – kiek vėliau). Šis rankraštis buvo žinomas Biržiškai[18], bet po Antrojo pasaulinio karo pradingęs ir Lietuvoje neminėtas. Subačiaus kruopštumo dėka jis surastas VUB Rankraščių skyriuje: pasirodo, katalogo kortelėje buvo klaidingai nurodytas autorius: „Kossakowski, Stan. hr." (p. 46). Nors rankraštyje jokios datos neįrašyta, Biržiška spėja: „apie 1866 m."[19]. Subačiui datavimą pavyko patikslinti remiantis rašybos analize: *KaŽW* nėra raidės <é>, vietininkų galūnėse rašoma <i>. Vadinasi, pastabos rašytos prieš 1863 m. (maždaug tada įsivesta <é>, vietininkai pradėti rašyti su <e>; p. 47). Toliau apžvelgiami Kasakauskio fonetiniai, morfologiniai, leksiniai, stilistiniai ir faktiniai *Žemaičių vyskupystės* taisymai (p. 47–49). Čia galima būtų pridurti ir pastraipėlę apie sintaksę[20]. Labai įdomu, kad Kasakauskis toleravo aukštaitiškuosius Valan-

[14] Vertėjai nurodomi: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* 2(1), Vilnius: Mintis, 1985, 240–241; Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, 632.

[15] *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* 2(1), 241.

[16] Yra žinoma, kad Valančius prašęs Gasparo Cirtauto sutikrinti išspausdintųjų pamokslų (tik I dalies?) tekstą su rankraščiu. Šis pranešęs, kad esą praleidimų, rankraštis subraukytas, daug korektūros klaidų (Merkys, 1999, 633).

[17] Plg.: *Kalbâ* : *Kalbôs* 44 ~ kalbà : kalbõs, *Keturî* : *Kêturis* 74 ~ keturì : kẽturis, *arìû* 135 : *âria, âr'* 28 ~ ariù : ãria, *kàltas* 9 ~ káltas. Atkreiptinas dėmesys: formose *Kalbâ, Keturî, arìû* „stogeliu" žymimas *trumpas* kirčiuotas balsis. Tokie skiemenys Kasakauskiui turbūt priminė ilguosius ir jis „stogeliu" mėgino pažymėti, kad kirčiuoti trumpieji balsiai tartini *ilgiau* nei nekirčiuoti.

[18] Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas* 3, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1965, 35.

[19] *Ten pat.*

[20] Studijoje sakoma: „nematyti, kad Kasakauskis būtų linkęs [...] kritikuoti [*Žemaičių vyskupystės*] sintaksės dalykus" (p. 47). Vis dėlto pastabų dėl prielinksnių valdymo esama: *„pri Warniu baźniczej* – ar ne *baźniczes*?" (*KaŽW* 7, vertimas p. 115), plg.: „Jeigu *pri Paląngos*, tai *baźniczes*, o ne *baźniczej*." (*KaŽW* 10, vertimas p. 117); *„isz sodims* – koks čia linksnis? Juk prielink[snis] *isz* žemaičių kalboje valdo 2 link[snį]" (*KaŽW* 15, vertimas p. 123).

čiaus raštų [ie], [uo] – jų netaisė (p. 47). Gal nebuvo tvirtai dėl šių pozicijų apsisprendęs? Kita vertus, Valančiaus nežymėtą žemaičių garsą [ę] Kasakauskis savo perrašose dažnai perteikdavo raide <y> (*ten pat*) ir pakomentavo[21] – vadinasi, čia jau turėjo tvirtesnę nuomonę. Reikšminga Kasakauskio nuostata vengti skolinių („*Ermideris* – kam tas svetimžodis?", „*Malawonę* ir *abrozdas*, abu iš lenkų [kalbos]" (*KaZW* 5, 14; p. 48–49). Tiesa, pamėginęs realiai taisyti, pasiūlė vieną slavizmą vietoj kito: „*Spakajnej* – ar jau ne geriau ***pakaingaj***? nes *spakajnej* labai atsiduoda lenkų kalba" (*KaZW* 5; p. 48). Turbūt ir čia įžvelgtinos kalbos gryninimo intencijos, kurias nelengva buvo įgyvendinti (kaip ir gramatikos aukštaitinimą). Faktiniai taisymai studijoje nekomentuojami, tik pateikiama jų pavyzdžių (p. 49). Būtų džiugu, jei į šiuos duomenis atkreiptų dėmesį istorikai. Subačius mėgina atspėti ir aptariamųjų pastabų paskirtį. Jo manymu, „Kasakauskio pastabos primena juodraštį, iš kurio galėjo būti rašoma recenzija Valančiaus knygai" (p. 50). Sprendžiant konjunktūros klausimą, svarbi ir tokia įžvalga apie *KaZW*: „Pastebimas Kasakauskio noras turėti savo skirtingą nuomonę, noras nebūti užgožtam vyskupo autoriteto, noras remtis savo kalbos patirtimi" (*ten pat*).

Šeštasis knygos skyrius reikšmingas lietuviškų Biblijos vertimų istorijai. Subačius nustatė, kad gausios *Naujojo Testamento* (NT) citatos, pateikiamos *KaIPK*, yra imtos iš Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujo Įstatymo*[22] (p. 50–51), bet akivaizdžiai sužemaitintos. Antai *GieNI* formas *wieną, duosiu, juos, garbina, danguose, auginkite* Kasakauskis pakeitė lytimis *wina, dusju, anus, garbyn, danguse, auginkét* (p. 51–54). Palyginti su Valančiaus darbo taisymais, *GieNI* tekstas keistas labiau – ypač rašyba, fonetika (juk pasitaikantys Valančiaus aukštaitiški [ie], [uo] nežemaitinti!). Gali būti, kad *GieNI* paskatino Kasakauskį įsivesti ir jau aptartą rašmenį <é> (p. 52–53). Apibendrinant daroma išvada, kad *GieNI* Kasakauskiui jau nebebuvo autoritetingas (p. 52), jo „kalba, kuri galėjo būti ir tam tikras pavyzdys ankstyvajam Kasakauskiui, rašiusiam gramatiką, vėlyvajam jau visai neįtiko" (p. 54). Šios pastabos išties svarbios, tad būtų įdomu tyrimus pratęsti. Jei Valančius *KaIPK* aprobavo, vadinasi, su Kasakauskio NT redakcijomis sutiko, joms pritarė? Be NT, *KaIPK* cituojamas ir *Senasis Testamentas*, kai kurie teologiniai veikalai: ar Kasakauskis vertė tiesiog iš lenkiško knygelės prototipo[23], ar dar kuo rėmėsi?

7–10 skyriuose daromos bendrosios išvados apie rekonstruotiną Kasakauskio bk. projektą. Aptariami aspektai smulkiau apibūdinti ankstesnėje autoriaus studijoje[24]. Čia, ko gero, svarbiausi tarmės (bk. pagrindo) pasirinkimo ir bk. vartojimo teritorijos klausimai (7–8 skyriai).

---

[21] Studijoje teigiama, kad šio dalyko Kasakauskis nekritikavo (p. 47), bet plg. tokias pastabas: „*Numanisi* – kadangi pirmojo *i* tarimas aiškiai skiriasi nuo antrojo, tai reikėtų rašyti ***numanisy***" (*KaZW* 1, vertimas p. 110); „*Toly* 'toli' –„– *Tolyms* 'tolimas', *Tolims* 'tolimiems'; koks aiškus *i* tarimo skirtumas! –„– *ir* 'yra' –„– *ir* jungtukas 'ir [lenk. *i*]', kur būtinai turi būti *yr*" (*KaZW* 16, plg. p. 124 – tik čia, lietuviškame vertime, lenk. *i* paliktas neverstas).

[22] NAUJAS ISTATIMAS JEZAUS CHRISTAUS WIESZPATIES MUSU LIETUWISZKU LEŽUWIU ISZGULDITAS PAR JOZAPA ARNULPA KUNIGAYKSZTI GIEDRAYTI [...] ISZSPAUSTAS PAS KUNIGUS MISSIONORIUS WILNIUJE 1816. Toliau – *GieNI*.

[23] Kasakauskis rašo: „apej tokés tat pawinastes krykszczjonijs Katalyka, *pagal apraszima wina djewabajmin[g]a Lenku Kuniga*, iszguldinésju szjoje kningéleje" (*KaIPK* 5; žr. faksimilę p. 28; kursyvas – J. P.). Koks čia šaltinis turimas omeny, reiktų nustatyti, nes bibliografijoje (*Lietuvos TSR bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba* 2(1), 560–561) jo nenurodoma.

[24] Subačius, 1998, 27–29.

Rašydamas „Kalbrėdą", Kasakauskis „labiau orientavosi į Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1757–1838, vyskupavo 1802–1831) propaguotus ir jo aplinkoje rengtus aukštaitiškus tekstus", vėliau „ėmė rašyti labai žemaitiškai" (p. 56). Subačiaus nuomone, „vyskupaujant Motiejui Valančiui (1850–1875), Kasakauskis ėmė taikytis prie pakitusio vyskupystės vadovo požiūrio į rašomąją kalbą: rašyti liaudžiai suprantama kalba, nevengti ir žemaičių tarmės", todėl jis laikytinas vienu iš autorių, „tiesiogiai besitaikstančių prie pakitusios Žemaičių vyskupijos konjunktūros" (*ten pat*). Su šia svarbia išvada reikia iš esmės sutikti, bet vienas kitas dalykas dar svarstytinas, tikslintinas. Nors *konjunktūros* sąvoka žodynuose apibrėžiama neutraliai[25], šiuolaikinėje vartosenoje nesunku pajusti neigiamų asociacijų („taikstymasis", „prisitaikymas"). Kasakauskio, kaip prelato, orientacija į Valančiaus, kaip vyskupo, politiką vargu ar laikytina konjunktūra bažnytinės hierarchijos struktūroje. Ko gero, šis santykis apibūdintinas kaip neutralus, kaip norma (arba bent jau konjunktūra be jokių neigiamų konotacijų). Juolab kad Kasakauskis iš dalies elgėsi ir savarankiškai: taikėsi „turbūt tik prie pagrindinių [*Valančiaus kalbinės politikos – J. P.*] tendencijų, o ne prie konkrečios kalbinės išraiškos" (*ten pat*). Konjunktūros hipotezės kontekste kiek disonuoja ir cituota Valančiaus kalbinė nuostata – „nevengti ir žemaičių tarmės". Juk įrodyta, kad vėlyvuoju periodu Kasakauskis „ėmė rašyti labai žemaitiškai", tad išeitų, kad vyskupo požiūris čia praktiškai pralenktas. Tolesni tyrimai (ypač Valančiaus kalbinių intencijų ir jų realizacijų) turėtų šiuos dalykus patikslinti[26].

Aptarus bk. pamatinės tarmės rinkimosi klausimą, pereinama prie numatomos bk. vartojimo teritorijos. Iš „Kalbrėdos" matyti, kad ji skiriama visai Didžiosios Lietuvos teritorijai: „tiek žemaičiams, tiek lietuviams" (*KaKLŹ* XI), nes skirtumas tarp tarmių nesąs didelis. Kasakauskio nuomone, tie skirtumai mažesni „negu tarp didžialenkio ir mozūro"[27]. Subačius taikliai pastebėjo, kad šiuo palyginimu rėmęsis ir Antanas Klementas 1810 m., tik jis – priešingai – bendrinės kalbos pamatu siūlęs žemaičių tarmę (p. 58). Kasakauskis gi stengiasi išlaikyti vidurietiškųjų raštų tradiciją, inovacijų nereikalingumą remia jo įžvelgiami mažesni skirtumai tarp žemaičių ir aukštaičių

[25] „Susiklosčiusios aplinkybės, sąlygos, susidariusi padėtis, galinti turėti įtakos kuriam nors dalykui" (*Tarptautinių žodžių žodynas*, ats. red. A. Kinderys, Vilnius: Alma littera, 2001, 392).

[26] Gerai būtų patyrinėti ir kai kuriuos Kasakauskio biografijos faktus, nes kol kas, rodos, nebandyta paaiškinti prieštaringų faktų. Pavyzdžiui – lojalumo carinei valdžiai klausimas. Viena vertus, teigiama, kad „rusų administracijos akyse jis [Kasakauskis] turėjo labai gerą vardą, ir dėl to net nebuvo baudžiamas už tai, kad 1863 IV 21/V 3, sukilėlių būrio vado Stanevičiaus priverstas, paskaitė Akmenės bažnyčioje sukilėlių manifestą. Administracija jį laikė taip sau patikimu žmogumi, jog, planuodama pašalinti vyskupą Valančių, buvo Kasakauskį numačiusi vyskupijos valdytoju" (Biržiška, 1965, 34–35). Kita vertus, žinoma, kad į Žemaičių vyskupijos konsistoriją Kasakauskis buvo pakviestas (1834 m.) atsverti carinei valdžiai palankaus Juozapo Rupeikos (*Vaižganto raštai* 11, 270), liudijama, kad „kepenų gedimo ligą" (1863 m. žiemą?) jam įvarę „kazokai, vieną šaltą naktį ištraukę iš lovos ir vienais baltiniais per visą naktį pralaikę daržinėje uždarę" – po šio įvykio Kasakauskis prasirgęs pustrečių metų mirė (*ten pat*, 272; Ercius, 1925, 43b–44). Dar plg. šios apžvalgos pradžioje minėtus Kasakauskio žodžius apie prisikelsiančią Lietuvą ir žemaičių bei lietuvių karalystę.

[27] „Nazywam ięzyk litewski żmudzkim dla tego, ponieważ iestto ieden i tenże sam. Różni się wprawdzie w niektórych wyrazach *akcentem*; lecz, różnica ta mnieysza iest, niżeli między Wielko-Polanem a Mazurem" *KaKLŹ* VII (išnaša). Čia Kasakauskis remiasi Bogušu: „Język Zmudzki zupełnie iest tenże co Litewski. Różni się czasem akcentem, ale ta różnica mnieysza iest niż między Wielko-Polaninem a Mazurem" (Bohusz, 1808, 58–59).

nei tarp didžialenkių ir mozūrų. Šiose nuostatose „[n]ematyti sąmoningo noro daryti tarmių 'mišinį' ar 'derinį'. Jam [Kasakauskiui], žemaičiui dūnininkui, [rašant gramatiką] tiesiog nepavyko būti nuosekliai aukštaitiškam" (*ten pat*). Čia išaiškėja Subačiaus sąmoningumo paieškų metodo vaisiai: ankstesni tyrėjai (žr. p. 55) daugiausia kalbėdavo apie Kasakauskio darbo rezultatą – „mišinį" ar „stengimąsi derinti", bet juk idėjų istorijai svarbūs ir autoriaus planai, ketinimai (intencijos). Išsiaiškinus pastaruosius, keičiasi ir žvelgimo kampas į turimus rezultatus – autoriaus parengtus tekstus. Kiek sunkiau nustatyti, kokiai teritorijai skiriami vėlesnieji Kasakauskio tekstai. Studijos autoriaus nuomone, tikėtina, kad ji tokia pati – visa Didžioji Lietuva, bet žemaičių tarmės pagrindu (kaip yra siūlęs Juozapas Čiulda; p. 58). Šį teiginį vėlgi patikslintų Valančiaus nuostatų tyrimai. Juk jis kartais pabrėždavęs, kad žemaičiams ir „lietuviams" (aukštaičiams) reikią skirtingų leidinių. Pavyzdžiui, Merkys nurodo, kad Valančius rūpinosi „atskiro 'lietuviško', nežemaitiško katekizmo ruošimu", o šio rūpesčio rezultatas – Zarasų kapeliono kunigo Juozapo Ženevičiaus iš lenkų kalbos verstas katekizmas; tuo tarpu „[ž]emaičiams Valančius aprobavo Rietavo dekano Kulių klebono Kazimiero Skrodzkio 'Trumpą katekizmą'"[28].

Studijos pabaigoje (11 skyrius) apibendrinama Kasakauskio darbų reikšmė. Daugiausia dėmesio skirta „Kalbrėdai" – pirmajai originaliai spausdintai lietuvių kalbos gramatikai XIX a. Didžiojoje Lietuvoje. Nors „sekėjų Kasakauskio siūlomos normos nesulaukė" (p. 62), bet jo darbas galėjo paveikti bent du gramatinius veikalus. Įdomu, kad 1835 m. Simonas Grosas parašė žemaičių kalbos gramatiką labai panašiu pavadinimu: *KAŁBRIEDA LEŽUWE ŽEMAYTYSZKA*[29]. Ji iš esmės remiasi Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių bk. modeliu, tad galima spėti, kad buvo rašyta kaip konkurentė Kasakauskio veikalui (p. 62). Vadinasi, pastarasis darbas laikytinas bent vienu iš Grosо-Pabrėžos gramatikos rašymo akstinų. Vėliau Kasakauskio gramatiką citavo ir kritikavo Juozapas Čiulda, bet jo paties darbo – *Trumpų samprotavimų*[30] – struktūra buvo paveikta Kasakauskio „Kalbrėdos". Beje, Čiulda yra gyręs Kasakauskio terminą *kałbrieda* 'gramatika', bet Subačius patikslino, kad šis žodis žinotas Dionizui Poškai, vartotas ir neišlikusioje Aleksandro Butkevičiaus gramatikoje (p. 62–63). Čia įdomu pridurti, kad kadaise Kasakauskiui galėjęs priklausyti „Kalbrėdos" egzempliorius yra išlikęs. Kunigas Antanas Naudžiūnas iš Akmenės jį atsiuntė Vaižgantui kartu su *KaZW*, o pastarasis perdavė Lietuvos universitetui[31]. Jokių autoriaus įrašų ir taisymų jame nėra, tad belieka spėlioti: ar ši gramatika Kasakauskiui neberūpėjusi, ar jis tiesiog neturėjęs įpročio knygose rašinėti ir braukyti? O gal turėjęs ir daugiau savo veikalo egzempliorių? Vėlesniojo periodo Kasakauskio raštų įtakos kitiems autoriams kol kas nepastebėta, tad apibendrintai daroma tokia išvada: „[j]is pats labiau derinosi

[28] Merkys, 1999, 302. Dėl šių katekizmų dar žr. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* 1, 368–369, 463–464.

[29] Plg. lietuvišką Kasakauskio darbo pavadinimą: „KAŁBRIEDA LEŽUWIO ŽIAMAYTISZKO".

[30] Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 6).

[31] „Iš Kasakausko raštų aš radau 1 egzempl. jo gramatikos ir sąsiuvinėlį pastabų iš 'Žemaitiu Vyskupystės' rašytų jo ranka, juos Tamstai ir siunčiu" (Antanas Naudžiūnas, *Laiškas Vaižgantui iš Akmenės*, 1925 12 07, VUB RS, sign.: f. 1 – F 54, p. 38; žr. studijos p. 46). Dabar šis egzempliorius saugomas VUB RSS (sign.: L_R 232): vidinėje viršutinio kietviršio pusėje įklijuotas Vaižganto ekslibrisas (sukurtas Pauliaus Galaunės 1919 m.), priešlapyje jo paties ranka įrašyta: „Kun. Antano Naudžiūno dovana Lietuvos Universitetui". Knygoje trūksta priešantraštinio lapo.

labiau derinosi prie kitų, negu kas nors derinosi prie jo" (p. 63).

Toliau aptartinas vertingas šios studijos priedas, bet norėtųsi atkreipti skaitytojo dėmesį, kad būtent prieš jį (o ne knygos pabaigoje) yra įdėtas literatūros, šaltinių ir santrumpų sąrašas (p. 64–66), angliška ir lietuviška darbo santrauka (p. 67, 68). Priede skelbiamos jau minėtos Kasakauskio rankraštinės pastabos apie Valančiaus *Žemaičių vyskupystę*. Publikacija pradedama kai kuriomis įžanginėmis pastabomis, toliau eina rankraščio fotografijos, originalo transkripcija ir vertimas į lietuvių kalbą. Pastabose rankraštį galima buvo apibūdinti smulkiau: nurodyti formatą (~17,5 x 11 cm), aptarti popierių, rašalą, paginaciją[32] ir kitas ypatybes. Nors išspausdinti vaizdai, rodos, truputį sumažinti, bet yra ryškūs ir gerai įskaitomi[33]. Teksto perraša kruopšti ir profesionali, riktų galima nurodyti vos vieną kitą: *skrzypczach* p. 83 = *skrzypcach, przeįlego* p. 97 = *przeßlego, czo* p. 103 = *co, falį* p. 103 = *falß* (plg. išn. 35). Kritiniame aparate nurodomos rankraščio redakcijos (taisymai, įterpimai, išbraukimai ir pan.), pateikiamas *Žemaičių vyskupystės* tekstas, jei Kasakauskis cituoja netiksliai, nurodo ne tą veikalo vietą arba jei jo komentaras neaiškus. Čia atliktas didelio atidumo reikalavęs darbas, nes sužymėti net nedideli rašybos skirtumai. Šiokių tokių klausimų užduoda pirmajame rankraščio puslapyje esantis įdomus ženklas – devyni taškai, išdėstyti kvadratu. Jį perrašoje atitinka daugtaškis. Dirstelėjus į rankraščio pabaigą (*KaŽW* 16), tas pats ženklas matyti prieš paskutinę pastraipą (perrašoje tai neatspindėta). Greičiausiai čia reiktų įžvelgti išnašos žymenį, juk ir tekstas (šioje apžvalgoje jau cituotas) rodo aiškią sąsają: „*Numanisi* – kadangi pirmojo *i* tarimas aiškiai skiriasi nuo antrojo, tai reikėtų rašyti ***numanisy***" (*KaŽW* 1; vertimas p. 110); toliau aptariamasis ženklas nukreipia į rankraščio pabaigą, kur šis žemaičių fonetikos ir rašybos klausimas dar pailiustruojamas: „*Toly* 'toli' –„– *Tolyms* 'tolimas', *Tolims* 'tolimiems'; koks aiškus *i* tarimo skirtumas! –„– *ir* 'yra' –„– *ir* jungtukas 'ir [lenk. *i*]', kur būtinai turi būti ***yr***" (*KaŽW* 16; plg. vertimą p. 124). Ši smulkmena ir kiti Subačiaus suregistruoti rankraščio taisymai, pildymai rodo, kad Kasakauskis savo tekstą ir *Žemaičių vyskupystę* skaitė ne sykį, stengėsi tobulinti. Teksto genezės požiūriu įdomios ir kitos dvi pastabos, esančios šalia jau aptartosios „išnašos": abi jos be nuorodų į Valančiaus veikalą, tad prirašytos tarsi iš atminties. Vienoje sakoma: „Netiesa apie dabartinį Katedros bokšto laikrodį, nes jis buvo suorganizuotas pono kun. Juozapo" (*KaŽW* 16; vertimas p. 124). Galima būtų pakomentuoti, kad ši pastaba taikoma Valančiaus teiginiui „Kajremij [Varnių Katedros] bokszti kiba dziegorius musząs par Apiciola Benewenturą Gajlewiczę istejgts" (*VaŽW* 1 260). Kasakauskis, matyt, prisiminė taisytiną, jo nuomone, faktą, bet kur jis minimas – neberado (ar neieškojo). Kita rankraščio pabaigos pastaba mįslingesnė: „Veiksmažodžių dgs. 3 a. galūnė ***um*** žymi ***numerum dualem***" (*KaŽW* 16; vertimas p. 124). Greičiausiai Kasakauskis atkreipė dėmesį į Valančiaus vartojamą tariamosios nuosakos 3 a. formą su *-um*[34]. Kodėl veiksmažodžių galūnė *-um*, Kasakauskio nuomone, žymi dviskaitą (*nume-*

[32] Rankraščio puslapiai pieštuku sunumeruoti (Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje?) nuo 1 iki 15 – kas antro puslapio viršutiniame dešiniajame kampe įrašyti nelyginiai skaičiai. Rodos, buvo pradėta numeruoti lapus ir apatiniame dešiniajame kampe: I, II, 3, 4.

[33] Tai galima pasakyti ir apie daugumą kitų studijoje pateikiamų vaizdų, nebent išskyrus *KaЖШЕ* puslapį (p. 37).

[34] Tokių lyčių nemaža „Žemaičių vyskupystės" pabaigoje: *duotum* ~ duotų, *negalietum* ~ negalėtų, *atskirtum* ~ atskirtų, *suraszitum* ~ surašytų, *telejstum* ~ teleistų, *isztrętmtum* ~ ištremtų (*VaŽW* 2 266–267).

rum dualem), iš pačios pastabos nėra aišku. Ko gero, norėta pasakyti, kad tokią pačią galūnę turi įvardžių dviskaitos naudininkas ir įnagininkas: ši fleksija užfiksuota ir „Kalbrėdoje", ir vėlesniuose Kasakauskio raštuose, pvz.: naud. / įnag. *Abûm* 'abiem', *Abûdum* 'abiemdviem' *KaKLŻ* 73, naud. *anudum* 'aniemdviem', įnag. (*su*) *anudum* '(su) aniemdviem' *KaPP* 4. Vadinasi, ir aptariamoji pastaba rašyta tarsi paskubomis, tarsi sau pačiam: nenurodyta nei tariamoji nuosaka, nei kur ta galūnė gali žymėti *numerum dualem*.

Kaip matyti, rankraštis nedidelis, bet keliantis įdomių klausimų. Galima teigti, kad jis primena ir patį autorių – palyginti nežymią, bet mįslingą Lietuvos kultūros figūrą. Džiugu, kad Subačius surado ir tinkamai pristatė abu – ir užsimetusį rankraštį, ir primirštą jo autorių. Reikia tikėtis, kad abiem „objektais" susidomės ne tik kalbininkai, bet ir kiti humanitarai. Aptartoji studija ir jos priedas pratęsia ir papildo išties sistemingus Giedriaus Subačiaus tyrimus, skirtus lietuvių bk. idėjų raidai. Svarbu, kad šie tyrimai pirmiausia priskirtini ne kalbos faktų, bet *idėjų* istorijos sričiai – juk būtent čia veriasi tarpdalykinių lituanistinių studijų galimybės.

Baigiant malonu apibendrinti, kad aptartoji knyga sėkmingai įveikė „pirmojo blyno" ribą ir garbingai pradėjo „Bibliotheca Archivi Lithuanici" seriją[35], išaugusią neatlaikius žurnalo „Archivum Lithuanicum" marškiniams. Norisi palinkėti, kad čia burtųsi aktualios, profesionalios, dialogiškos ir estetiškos (dail. Alfonsas Žvilius) lituanistinės studijos ir publikacijos.

Jurgis Pakerys

[35] Iš viso jau išėjo 3 knygos: kartu su studija apie Kasakauskį pasirodė Vaidoto Rimšos *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001; baigiant šią apžvalgą, išleista Subačiaus parengta *X. D. K. P. S. lietuvių kalbos gramatika: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.